

АНА И. СТИПАНЧЕВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА ГЕРМАНИСТИКУ

УТИЦАЈ ДРУШТВЕНОГ КОНТЕКСТА НА ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПОРОДИЦЕ И РАЗВОЈ ЧОВЕКОВЕ ЛИЧНОСТИ У РОМАНУ ХАЈНРИХА БЕЛА МИШЉЕЊА ЈЕДНОГ КЛОВНА

САЖЕТАК. Сваки период у којем постоје одређена друштвена, економска и морална превирања рефлектује се и на породичну динамику. Понашање чланова породице у кризним временима представља важан индикатор општег стања и односа у једној породици. У таквим околностима долазе до изражаја породичне снаге. Заједнице у којима влада слога и заједништво лакше ће се изборити са кризним ситуацијама, него оне код којих та хармонија и кохезивност не постоје.

Један од таквих кризних периода свакако је време пре и после Другог светског рата, у којем два различита друштвена система, фашизам и демократија, детерминишу начин живљења и понашања Немаца. Радња романа Хајнриха Бела, *Мишљења једног кловна*, смештена је у овај временски оквир и представља основу за проучавање утицаја друштвеног контекста на породичну динамику. У раду ће се утврдити у којој је мери породица Шнир функционална, односно сложна и јака да превазиђе кризне ситуације у којима се нашла. Осим што друштвена средина утиче на развој личности, породица такође има значајну улогу у обликовању човека и његовој интеграцији у друштвену заједницу, те ће се проучавати и утицај ових фактора на развој личности главног лика романа, Ханса Шнира.

¹ ana.stipancevic@ff.uns.ac.rs

Рад је примљен 6. септембра 2018, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 18. марта 2019.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: друштвени контекст; функционалност породице; развој човекове личности; Хајнрих Бел.

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Сваки период у којем постоје одређена социјално-економска и морална превирања рефлектује се и на породичну динамику. Понашање чланова породице у целини у кризним временима представља важан индикатор општег стања и односа у породици. У таквим околностима долазе до изражаја породичне снаге (Zuković, 2009, стр. 368–369). Да би се добио објективан увид у стање и односе у породици Шнир неопходно је сагледати и друштвени и историјски контекст дела.

Радња романа обухвата период пре и после Другог светског рата, до 1962. године. Период до 1945. време је владавине национал-социјалиста, који су својим политичким програмом утицали на све сфере друштвеног живота, између осталог и на породицу и школу. Циљ школског образовања била су физички јака и издржљива деца са снажном вољом и чврстим карактером, јер ће као таква, како је Хитлер навео, најбоље моћи да служе немачком народу (Bendel, 1996).

Националсоцијализам потпуно је деградирао и улогу жене. Оне постају слушкиње чији се живот своди на рађање деце и вођење домаћинства. Одузима им се право гласа, а ступањем у брак и право на посао. Хитлер је знао да своју освајачку политику може да спроведе само уколико има довољно војске, те је поред ових законских одредаба, давањем новчане подршке, као и посебних награда за жене са пуно деце, покушао да подстакне наталитет у Немачкој. За разлику од жене, мушкарац је имао право гласа, био је обавезан да ради и прехране породицу (Bendel, 1996).

Дело обухвата и период послератне Немачке, до 1962. године. То је време рестаурације, економског успона, јачања моћи католичке цркве, њеног повезивања са политичким партијама и истовременог удаљавања од верника. Немачка се економски опорављала, али не и морално (Blamberger, 2000, стр. 202). Они који су били на власти за време фашизма и даље су владали, овај пут под маском демократије. На тај начин се велики део Немаца ослобађао гриже савести и одговорности, а да у себи није прерадио трагичне догађаје из прошлости које је подржавао и за које је

био одговоран. Сва ова дешавања у друштву утицала су и на породицу као њену основну ћелију.

КРИТЕРИЈУМИ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ ПОРОДИЦЕ

Функције породице могу се одредити на три нивоа: биолошком, економском и психо-социјалном. Из ових нивоа функција породице проистичу критеријуми за процену њене функционалности, односно дисфункционалности, а то су:

- 1) персонално функционисање: степен задовољства сваког члана местом и улогом у породици;
- 2) брачно функционисање: осећање сексуалног и емотивног задовољства партнера;
- 3) родитељско функционисање: пружање заштите, разумевања, подршке, љубави, васпитања и социјализације деце;
- 4) социоекономско функционисање: успостављање и развијање породичних вредности, економске стабилности, усклађивање са ширим социјалним миљеом (Zuković, 2008, стр. 115).

Поред ових критеријума постоје и други модели за представљање успешне и снажне породице. Један од значајнијих је Олсенов модел, који ће поред поменутих критеријума представљати базу за овај рад. Олсон и његови сарадници истичу да кохезивност (емоционална везаност чланова породице), флексибилност (адаптабилност) и комуникација представљају три основне димензије функционалности породичног система (Olson & Gorall, 2003).

ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПОРОДИЦЕ ШНИР

Већ на самом почетку романа добијају се прве информације о главном лику: зове се Ханс Шнир, по занимању је клоун, има 27 година, атеиста је и девојка га је оставила. Сама радња романа траје четири сата и обухвата његов долазак у Бон, телефонске разговоре које води са пријатељима, родбином и противницима. У току та четири сата га посећује и отац и у овом временском периоду главни лик, размишљајући о свом досадашњем животу, заправо покреће целу радњу романа. На основу његових сећања

читалац се упознаје са детињством главног лика, стиче увид у његове односе са породицом и другим блиским људима. Описујући своју везу са девојком Маријом, Ханс Шнир такође предочава читаоцу друштвене и политичке прилике у предратној и послератној Немачкој. Овде се ради о субјективном поимању стварности, међутим, истиче се да ниједна књига није тако искрено и тачно приказала немачку стварност у периоду од 1945–1963. као овај епски монолог клоуна (Bernhard, 1973, стр. 291).

У овом раду ће се на основу критеријума функционалности породице: персоналног, брачног, родитељског и социоекономског функционисања, као и на основу димензија флексибилности и комуникације, испитивати функционалност породице Шнир. Димензија кохезивности неће бити узета у обзир, будући да она одговара критеријуму родитељског и брачног функционисања.

БРАЧНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ

Брачно функционисање подразумева осећање сексуалног и емотивног задовољства партнера и као фактор веома је важан за једну функционалну породицу, будући да се задовољство и љубав међу супружницима рефлектују и на породичну климу, као и на њихов однос према деци. На основу Хансових *Мишљења* може се закључити да његови родитељи не представљају прототип срећног брачног пара. Љубав и разумевање не постоје, посебно од стране Хансове мајке. У њеном лику отелотворује се грађански социјални карактер (Blamberger, 2000, стр. 210), чије су главне карактеристике ускраћивање уживања (посебно сексуалног), повлачење из сфере љубави и компензовање ових потреба штедњом, сакупљањем и материјалним поседовањем. Не добијајући љубав и нежност од жене, Хансов отац налази љубавницу, у којој проналази све оно што му је недостајало. Да родитељи нису били остварени као супружници било је јасно не само њима већ и деци, која су их доживљавала још само као „доброуправљачки“ брачни пар (Vel, 1966, стр. 58).

Дистанца међу супружницима није мимоишла ни децу, те ће у даљем делу рада бити приказан други критеријум за процену функционалности породице, а то је критеријум родитељског функционисања.

РОДИТЕЉСКО ФУНКЦИОНИСАЊЕ

Овај критеријум подразумева пружање заштите, разумевања, подршке и љубави детету, као и улогу родитеља у његовом васпитању и социјализацији. Породица Шнир ни на овом пољу није била функционална. Родитељи не само што не пружају заштиту својим члановима породице већ их и доводе у животну опасност. Ђерку Хенријету послали су на фронт да се бори против „јеврејских јенкија“ за свету немачку земљу, чиме су угрозили њен живот. Ова брига за Немачку је, како приповедач наводи, „основана“, с обзиром на то да се добар део акција мрког угља од пре две генерације налази у рукама породице (Bel, 1966, стр. 32). Прави мотив за пружање подршке фашизму и жртвовање детета био је материјалне (Bernhard, 1973, стр. 307), а не идеолошке природе. Губитак сестре био је пресудан моменат у односу између Ханса и родитеља. Након овог трагичног догађаја он губи и оно мало поштовања и љубави које је осећао према њима, брише их из свог живота и одлази од куће.

Одрастање у емотивно нестабилној породици и одбацивање од стране родитеља неминовно оставља последице на психичко здравље појединца. Док се код неких особа ово рефлектује у виду несигурности, страха, агресивности или револта, постоје и борци који проналазе емотивно уточиште код пријатеља, рођака, момка/девојке, било кога ко уме да воли (Kuburić, 2009, стр. 16). Ханс спада у групу бораца, спас налази у девојци Марији у којој проналази све оно што му је у свом дому недостајало: љубав, пажњу, сигурност и нежност (Matzkowski, 2008, стр. 85). На тај начин покушава да живи један нормалан живот, колико је у датој ситуацији и околностима било могуће.

СОЦИОЕКОНОМСКО ФУНКЦИОНИСАЊЕ

Социоекономско функционисање тиче се успостављања и развијања породичних вредности, економске стабилности и усклађивања са ширим социјалним миљеом. Породица Шнир је на социоекономском нивоу била функционална, она се потпуно адаптирала новонасталим друштвеним променама како би сачувала своје материјално богатство (Bel, 1966, стр. 37). Иако је била финансијски стабилна, деца су пак живела као сирочићи: нису се

могла купати у топлој води, била су вечито гладна, а прича о новцу представљала је табу тему. Чак и у тренутку када је Ханс био без динара у руци, отац, иначе милионер, не помаже му, „јер му није у природи да финансира несигурну ствар“ (Bel, 1966, стр. 163).

О вредностима које су се развијале унутар саме породице може се само условно говорити. Особине попут штедљивости, послушности, амбициозности и суздржавања емоција красиле су пре свега Хансову мајку, али исто тако и оца и брата Леа. Међутим, штедљивост која прелази у шкртост, послушност у слепу покорност, емотивна суздржаност у хладноћу не може се посматрати као вредност, већ пре као недостатак и пропуст једне породице.

Из тог разлога може се само условно говорити о социоекономском функционисању, будући да правих вредности унутар породице није било, а у финансијској сигурности уживали су само поједини чланови породице.

ФЛЕКСИБИЛНОСТ

Реалност показује да се свака породица сусреће са проблемима и да је свакодневно изложена различитим, а врло често и стресним ситуацијама (Zuković, 2008, стр. 122). Без обзира на то о каквој стресној или проблемској ситуацији је реч, важно је нагласити да такви догађаји иницирају промену у породици и покрећу је на одређену реакцију. Каква ће реакција бити зависи од низа фактора, али пресудно је стање функционалности породичног система, односно унутрашње способности свих њених чланова у целини да превазиђу дату кризну ситуацију. У том контексту значајну улогу има димензија *флексибилности*, која се односи на обим до којег је породични систем флексибилан и способан да се мења зарад сопственог развоја, а исто тако како би превазишао стресне и кризне ситуације. Постоји више нивоа породичне флексибилности (Zotović, Telečki, Mihić, Petrović, 2008):

- 1) ригидност – веома низак ниво флексибилности;
- 2) структурисаност – низак до умерен ниво флексибилности;
- 3) флексибилност – умерен до висок ниво флексибилности;
- 4) хаотичност – веома висок ниво флексибилности.

И за ову димензију Олсон претпоставља да је за добро породично функционисање оптималан средишњи ниво адаптабилности, односно структурисаност и флексибилност (Olson & Gorall, 2003), док је хаотичност, односно висок ниво флексибилности показатељ дисфункционалности породице, будући да се породица служи унутрашњим стратегијама за решавање проблемских ситуација у виду пасивне процене која подразумева избегавање реакције и неспособност породице да се суочи са проблемом (Mitić, 1997, стр. 54). Управо тај ниво флексибилности приметан је и код породице Шнир. Смрт детета, за коју су оба родитеља одговорна, није иницирала никакву промену у породици, нити ју је покренула на одређену реакцију. Вест о Хенријетиној смрти чланови породице примили су мирно и годинама су се понашали као да се ништа није десило. Тиме се показује дисфункционалност породице, будући да она нити показује реакцију нити је способна да се суочи са проблемом.

Осим што поседује висок ниво флексибилности у погледу превазилажења стресних ситуација чији је узрок у породици, она је такође веома флексибилна када је реч о догађајима ван породице. Тако Хансова мајка, некада велики присталица националсоцијалиста, у време владавине демократије постаје председница удружења за измирење расних супротности. Ова изражена флексибилност мајке се пак никако не може посматрати као добра и позитивна, јер указује на поремећај вредности и лажни морал појединца.

КОМУНИКАЦИЈА

Трећу и кључну димензију породичне функционалности представља комуникација. Она се процењује кроз способност чланова породице да слушају и разговарају једни са другима, уважавајући се при томе као саговорници (Mitić, 1997). Док адекватну комуникацију одликује јасан садржај поруке, емпатичност, активно слушање, пружање подршке и ефикасност у решавању проблема, неадекватну комуникацију карактерише нејасан садржај који дисквалификује саговорника, недостатак емпатије и подршке упућене саговорнику, критицизам и неефикасно решавање проблема (Riesch, Henriques, Chanchong, 2003).

У породици Шнир комуникација као да није постојала. Разговори између деце и родитеља свели би се на следеће изразе: „Ох

како згодно“; „Ох, како гнусно“, „Без поговора!“, „О томе ти ништа не разумеш“ (Bel, 1966, стр. 235). У тренутку када је син Лео добио лоше оцене у школи, мајка планира да га води психологу, а да сама не покуша да разговара са дететом. Да се мало потрудила, сазнала би да Леа у ствари мучи чињеница што међу родитељима нема љубави, а не школа и школске обавезе.

Шест година након што је Ханса напустила девојка Марија он се враћа у свој родни град. Осиромашен и пун проблема одлучује да успостави контакт са родитељима и замоли их за помоћ. Са мајком разговара само преко телефона и то прилично дистанцирано, док му отац долази у посету и то је први пут за 28 година да су отац и син отворено разговарали (Sowinski, 1993, стр. 70), што је показатељ лоших односа и комуникације у породици. Ханс оцу отвара срце и прича му о тегобама и траумама из детињства, као и о тренутним бригама и проблемима. Када разговор скрене на тему новац, отац се повлачи. Иако му је дете у невољи и без динара у џепу, отац нема разумевања за његове патње и не помаже му, будући да није навикао да „финансира несигурну ствар“. Посета сину представља значајан корак у успостављању комуникације између оца и сина, али она није била успешна, с обзиром на то да се на крају разилазе и да отац не жели да му помогне.

Комуникација није остварена ни међу супружницима. Хансов отац није комуницирао са женом када је то требало, није се супротставио (иако је то желео) њеној одлуци да пошаље ћерку у војску и тако спречи трагедију.

Комуникација се према Олсону сматра кључним фактором који породици омогућава да оствари кохезивност и флексибилност (Olson & Gorall, 2003). С обзиром на то да је врло слабо развијена и изражена, може се закључити да чланови породице нису били везани једни за друге, нити су успешни у превазилажења стресних и кризних ситуација.

УТИЦАЈ ПОРОДИЦЕ И ДРУШТВА НА РАЗВОЈ ЛИЧНОСТИ (ПЕРСОНАЛНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ)

Поставља се питање како особа која живи у друштву двојног морала и породици без љубави, пажње и заштите, за које су материјално богатство највише вредности, може остати здрава и нормална? Хајнрих Бел у свом роману није приказао изузетак, већ прототип породице и породичних вредности која даје слику та-

дашњег времена и друштва. Постоје само две варијанте: пасивно се прилагодити друштвеним нормама или се дистанцирати и изоловати. Ханс је покушао да функционише између ова два екстрема и прихвати одређена правила игре које друштво намеће, а, са друге стране, да задржи сопствено ја. Међутим, ни то није било довољно да би се интегрисао у заједницу. Може се рећи да је његова интеграција била одувек и осуђена на пропаст, узевши у обзир да социјализација почиње од самог рођења детета и да управо родитељи имају изузетно велику улогу у њеном процесу. Идентификујући се најпре са мајком, а касније са оба родитеља, дете налази пут и до друштвеног и до сопственог идентитета (Grandić, 1997, стр. 135). С обзиром на то да је однос и комуникација са родитељима била врло лоша, а друштвени чиниоци нису помогли појединцу да се издигне из дате ситуације, већ су наметали пасивно, односно безусловно прилагођавање и прихватање друштвених вредности и норми, није изненађујуће што се главни лик романа идентификује са ликом кловна.

Интересантно је да, колико год се појединац труди да буде другачији, као што се Ханс трудио да буде другачији од својих родитеља, неке особине неминовно је попримио од њих и то, пре свега, мањак емпатије и способност комуникације. Марија је прошла кроз три побачаја и жени је у таквом тренутку потребна велика подршка јер она пролази кроз физички и душевни бол. Ханс није имао разумевања за њу, знао је да је имала неки проблем, али су то, како он каже, „женске ствари у које се не меша“ (Bel, 1966, стр. 135). Ово јасно показује колико лоша комуникација и односи код куће утичу на појединца и на његове односе и комуникацију са другим људима (Forster & Riegel, 2002, стр. 227). Ово пак није био преломан догађај који је довео до расанка Ханса и Марије и коначне изолације главног лика романа. Томе су допринеле и друштвене вредности и норме. Католички одгојена, Марија је желела да живи у браку, а не у ванбрачној заједници, као и да одгаја децу по законима католичке вере које Ханс није прихватао. Друштвени закони и норме одавно су му се смучили, док је у цркву у потпуности изгубио веру и наду. На крају се повлачи у седе, постаје клоун, друштвени аутсајдер који не припада ниједној цркви нити политичкој партији. Има маску на лицу која му даје снагу да се одбрани од лажног морала друштва и породице како би задржао сопствено ја.

ЗАКЉУЧАК На основу анализе може се закључити да је од свих наведених критеријума и димензија породица Шнир условно функционална само на социјално-економском нивоу и то у погледу финансијске стабилности. На брачном, родитељском и персоналном нивоу она је дисфункционална, док димензије комуникације и адаптивности такође нису остварене. Дисфункционалност, односно дезинтегрисаност породице резултат је поремећаја чији је извор како у самој породици тако и ван ње, а као последица тога настају појединци који не успевају да се интегришу и социјализују у друштвену средину и воде нормалан живот.

Иако је у раду дат приказ функционалности породице у једном књижевном делу, он и те како има импликације на свакодневни живот јер јасно показује важну улогу породице у социјализацији човека у друштвену средину, а исто тако указује на то како пролазе појединци који живе у дисфункционалним друштвеним системима и породицама, те колико су подршка и позитивно окружење изузетно важни за успешан развој и социјализацију јединке.

ЛИТЕРАТУРА Bel, H. (1966). *Mišljenja jednog klovna*. Beograd: Prosveta.

Bendel, C. (1996). *Die deutsche Frau und ihre Rolle im Nationalsozialismus*. (Retrieved 15. 02. 2012) <http://www.zukunft-braucht-erinnerung.de/drittes-reich/wirtschaft-und-gesellschaft/783-die-deutsche-frau-und-ihre-rolle-im-nationalsozialismus.html?q=frauen>.

Blamberger, G. (2000). Ansichten eines Clowns. In: W. Bellman (Hrsg.), *Heinrich Böll, Romane und Erzählungen* (200–221). Stuttgart: Philipp Reclam jun.

Bernhard, H. J. (1973). *Die Romane Heinrich Bölls. Gesellschaftskritik und Gemeinschaftsutopie*. Berlin: Rütten & Loening.

Forster, H. & Riegel, P. (2002). *Deutsche Literaturgeschichte. Nachkriegszeit 1945–1968*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Grandić, R. (1997). *Porodična pedagogija*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

Kuburić, Z. (2009). *Porodica i psihičko zdravlje dece*. Beograd – Novi Sad: Čigoja štampa – Ceir.

Matzkowski, B. (2008). *Heinrich Böll. Ansichten eines Clowns*. Hollfeld: Bange Verlag.

Mitić, M. (1997). *Porodica i stres*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.

Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2003). Circumplex model of marital and family systems. In: F. Walsh (Ed.), *Normal family processes* (514–548). New York: Guilford.

Riesch, K. S., Henriques, J., Chanchong, W. (2003). Effects of communication skills training of parents and young adolescents from extreme family types. *Journal of Child and Adolescents Psychiatric Nursing*, 16 (4), 162–175.

Sowinski, B. (1993). *Heinrich Böll*. Stuttgart, Weimar: Metzler Verlag.

Zotović, M., Telečki, T., Mihić, I., Petrović, J. (2008). Relacije karakteristika porodice i prevladavanje stresa kod adolescenata. *Primenjena psihologija*, 1, 145–160.

Zuković, S. (2008). Funkcionalnost porodice u uslovima društvenih promena: karakteristike, dimenzije i resursi. *Od „društva znanja“ ka „društvu obrazovanja“ – evropski okviri kompatibilnosti obrazovnih standarda*, 4, 113–130.

Zuković, S. (2009). Slika o porodici i porodičnim odnosima u vremenu tranzicije. *Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji*, 5, 367–383.

ANA I. STIPANČEVIĆ
UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF GERMAN STUDIES

SUMMARY

THE INFLUENCE OF SOCIAL CONTEXT ON THE FUNCTIONALITY
OF FAMILY AND THE DEVELOPMENT OF HUMAN PERSONALITY
IN HEINRICH BÖLL'S NOVEL *THE CLOWN*

In every period there exist certain social, economic, and moral turmoil, it reflects within a family dynamic. The behavior of a family in times of crisis is an important indicator of the general condition and relations within that family. In such circumstances is when a family's power shows. Communities in which harmony and unity govern will in fact cope easier in critical situations, than those in which harmony and cohesiveness do not exist.

Such a critical period was before and after the World War II, in which two different social systems, Nazism and democracy, determined the lifestyle and behavior of the Germans. The novel by H. Böll, *The Clown*, is placed in this timeframe and is used to study the influence of social context on the family dynamic. The paper will, among other things, determine the extent to which the Schnier family functioned, in terms of unity and strength to overcome the critical situation it was in. Apart from the influence of the social environ-

ment on the development of personality, family also has a significant role in shaping a person and their integration into the community, this will be studied along with the influence of these factors on the development of the main character's personality, Hans Schnier.

KEYWORDS: social context; family dynamic; development of human personality; Heinrich Böll.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).